

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Замостьянов А. Наш друг Земан. URL: <http://www.lgz.ru/article/nas-drug-zeman>.
2. Томек М. Українець як ворог: українські націоналісти у чехословацькій та радянській кінематографії. URL: <http://www.tomek-miroslav.academia.edu>.
3. Тридцать случаев майора Земана. URL: http://www.ru.wikipedia.org/wiki/тридцать_случаев_майора_земана.
4. 30 případů majora Zemana [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.cz.wikipedia.org/wiki/30_případů_majora_zemana.
5. Činatl B., Činatl K. Zeman – rudy gentleman. *James Bond a major Zeman: ideologizující vzorce vypravení* / Ed. P. Bilek. Příbram-Lyomyšl: Pistorius & Olšanska-Paseka, 2007. S. 40–60.
6. Kohoutek J. Veřejná polemika o uvedení seriálu Třicet případů majora Zemana v České televizi po roce 1989 (diskurzivní analýza českého celostátního tisku) / Filosofická fakulta Ústav filmu a audiovizuální kultury Masarykova universita. Brno, 2011. 202 s.
7. Růžička D. Major Zeman – propaganda nebo krimi? Zákulisí vzniku televizního seriálu. Praha: Práh, 2005. 200 s.
8. Strašík L. Major Zeman jako pravdivý obraz novodobých československých dějin? URL.: <http://www.českatelevize.cz/ct24/kultura/12>.

Фільмографія

1. Třicet případů majora Zemana (ČSSR, Filmové studio Barrandov. Distribuce: Československá televize Praha. Ústřední redakce 1974–1979).

Історична наука та історична пам'ять

ПРО ЩО ПРОМОВЛЯЮТЬ ПЕЙЗАЖ І КАМЕНІ – НОСІЇ ІСТОРИЧНОЇ ПАМ'ЯТІ ЕПОХИ ВІКІНГІВ

Курзенкова Алла

Runic monuments are considered as an example of the material embodiment of the Age of Vikings, public art and Historical Memory. The Scandinavian runic stones of the Age of Vikings are eyewitnesses of existence of Viking trade, mini-narratives about landscape of the Age of Vikings and an introduction of Christianity. In many respects runic inscriptions are symbols of the new research course of historical researches.

Key words: Age of Vikings, runic stones, landscape, memory.

Кожен скандинавський рунічний камінь розповідає історію. Або, скоріше, історія існує позаду кожного каменя. Частина цих повідомлень зрозуміла: пам'ятник був встановлений на пам'ять про загиблого, вказуючи на зв'язок між поколіннями. Історія зведення одного рунічного пам'ятника відрізняється від іншого. А для багатьох каменів розповіді щодо їхнього встановлення взагалі втрачені. Втім, окремі написи детально розповідають про певні аспекти життя людини: її соціальне становище у суспільстві, майнові відносини, торгівельну, військово-політичну і культурну діяльність, як і де ознаменований загинув тощо. Чим більше таких елементів напису присутні, тим більше він стає міні-розповіддю, який промовляє унікальну історію про вікінгську діаспору.

Камені нагадують про давнє суспільство з логотипами та гаслами. Це «свідощтво» про смерть, де напис функціонує як некролог. Від названої топографії земель, на які скандинави натрапляли під час військових, торговельних кампаній, рунічні камені зображують поступове заповнення пейзажу людським значенням. Скандинавські рунічні написи визначили місцезнаходження минулих справ у пейзажі, пов'язали минуле і сьогодення з речовими доказами дії вікінгів, все ще помітних навіть сьогодні.

Сьогодні все більше актуалізується погляд на рунічні камені як інструмент комунікації, носій історичної пам'яті. У 2012–2015 рр. тривав проект професора М. Ханссона (M. Hansson) відділу археології та стародавньої історії Лундського університету «Пам'ять, меморіали і монументи», який запропонував вивчення місць встановлення рунічних каменів і їхнього сприйняття у пейзажі [7]. У серпні 2017 р. розпочався дослідницький проект «Між рунами та рукописами» Е. Клейване (E. Kleivane) співробітника кафедри лінгвістики та скандинавських студій Упсальського університету [4].

Підвищення дослідницького інтересу до вивчення взаємозв'язку між природним і соціальним простором через рунічні камені засвідчують останні напрацювання вчених-рунологів [2, 3]. Зокрема, зв'язки між рунічними каменями і дорогами, мостами, водоймами отримали сучасне наукове звучання у працях північноєвропейських дослідників [2].

Розташування рунічних каменів у пейзажі – ключ до розуміння пам'ятників та їхнього комунікативного призначення. Минуле, що закріплене написами, втілено у пейзажі через камені як докази розповіді. Детально вивчаючи їхнє розташування, можна краще зрозуміти контекст текстових повідомлень.

Скандинавські рунічні камені пов'язують минуле і сьогодення з речовими доказами дії торгових, військових кампаній Епохи Вікінгів.

По-перше, рунічні написи пояснюють, як місця отримали свої імена через людей, які жили і діяли там.

По-друге, тексти написів, що включають географічні назви, діють, щоб закарбувати пейзаж людським значенням.

І нарешті, камені відправляють нас до речових доказів дії самих вікінгів у пейзажі.

Пейзаж, у якому знайдені археологічні об'єкти, є важливим фактором інтерпретації. Проте розуміння конкретної території землі є непростим завданням. По-перше, природа змінюється з нашим втручанням або без нього. По-друге, існує безліч аспектів і теорій, що стосуються аналізу пейзажу та соціального простору.

Найчастіше рунічні камені демонструють часті зв'язки з озерами, річками, морями, узбіччями доріг, мостами, давніми могилами, фермами, матеріалізуючи в собі яскравий акт комунікації у контексті ознаменування людей, які в XI ст. переміщалися в інші землі з метою воєнних, торгових чи релігійних кампаній. Чому рунічний камінь був встановлений на певному пейзажі, як його помічали і сприймали у суспільстві? Хто їх використовував? [6].

Багато пропозицій було висунуто щодо визначення терміну «пейзаж» [8]. Археологи розширили використання терміна від суб'єктивного до наукового. Вони звернули увагу, що відома історія не може бути абсолютно вірною, у певному сенсі вона наближує нас до попередніх жителів, їхньої історії та пам'яток, а також того, як вони жили у пейзажі [10, 34]. Нині існує дві основні школи природного аналізу. Перша – екологічна, де пейзаж розглядається як екологічне середовище. Інша – культурна, в якій він розуміється як культурна конструкція, тобто спосіб зрозуміти оточення [5, 25]. Пейзаж охоплює фізичний, психологічний, людський і культурний простори. Він відіграє важливу роль у кожному русі нашого повсякденного життя. Рунічні камені були тісно пов'язані з водно-болотними угіддями, річками, і взагалі в Епоху Вікінгів – з мореплавством.

Зведення рунічних пам'яток залежало від соціальних факторів, що відображали статус групи або особи в суспільстві. Рунічні камені пов'язані з вищими верствами суспільства. Багатші та впливовіші спонсори прагнули спорудити свій камінь у кращому місці, ніж їхні конкуренти. Якщо рунічні написи були використані як діловодні документи або позови землевласника, як пропонує Біргіт Соєр, ми все ще повинні зрозуміти, кому адресувалося текстове повідомлення [9]. Хто це міг бачити? Чи зафіксоване повідомлення стосувалося лише місцевих мешканців чи мандрівників, або ж обох?

Дослідження показало, що рунічний камінь зводили в особливому пейзажі, щоб привернути увагу всіх, хто його бачив. Більш високі та масивні камені здійснювали помітніший вплив на глядача, повідомляючи про замовника каменя та покійного, ознаменованих рунічним написом. Висота вертикальних каменів помітно відрізняється: найвищі пам'ятники знайдені в Норвегії, де понад 60 % рунічних стел зводили вище двох метрів, а 20 % перевищують три метри. У Швеції позначається лише

область Естергьотланд, де встановлювали масивніші камені, ніж в інших регіонах [9, 25]. У Данії рівнинність ландшафту, на відміну від шведського, сприяла замовленню високих рунічних каменів, активними замовниками яких в основному виступали обмежене коло правителів, які надавали перевагу масивнішим каменям, котрі можна було побачити здалек. Стели ж діяли як свого роду особливі орієнтири відзначення більш забезпечених осіб та їхнього впливу у релігійно-політичній сфері, тоді як у Швеції ініціаторами встановлення пам'ятників був більш широкий клас землевласників, що пристосовували побутування рунічно-кам'яної традиції до нагальних родинних справ успадкування тощо.

Археолог Стефан Брінк (S. Brink) розглянув значну роль каменів у вивченні давніх маршрутів. Дослідник припускає, що багато сучасних шляхів давніші, ніж ми думаємо [1]. Реконструюючи пейзаж вікінгів, топографію, аналізуючи соціальну структуру і просторові зв'язки між різними об'єктами, тексти на камені можна ввести в соціальний контекст. Відповідно, ми можемо дізнатися більше про історію вікінгської діаспори.

Наступна дискусія зосереджена на соціально-просторових вимірах. Фіксація рунічного повідомлення на камені з різних точок зору могла допомогти зрозуміти їхнє значення в соціальному пейзажі та сприяти взаємодії між людьми. Деякі камені було встановлено на честь мандрівників, учасників набігів та інших «людей моря». Інші пов'язані з християнізацією в Скандинавії і за її межами [11, 138]. Можливість подорожувати – це один із мотивів для торгівлі та культурних зв'язків. Хоча деякі, подорожували неподалік від місцевого пейзажу, інші заходили далеко у віддалені регіони, відповідно, дороги та річки були життєво важливими факторами для того, щоб рухатися. Б. Соєр, вказує, що відоме місцезнаходження 95 % рунічних каменів, але достовірне розташування встановлено для менше, ніж половини з них. Майже 40 % каменів було виявлено у тісному зв'язку з узбіччями доріг і водоймами [9, 26]. У східноєвропейському вимірі «соціальний пейзаж» включає маршрути пересування скандинавів, пов'язані з пунктами торгівлі з Північного моря на схід. Острів Березань згадується у зв'язку з функціонуванням торгового «шляху від варягів у греки». Найбільш імовірно, що поселення на острові Березань у X–XII ст. займало дуже невеликий простір. Російська дослідниця А. Сванідзе вважає, що термін «birk, berek», який є основою назв раннього торгового і міського права та пунктів торгівлі зі Східної Балтики до узбережжя Північного моря, містився у назвах торгівельних місць по всьому Балтійському регіону, включаючи Русь [12]. Отож, водоймами, дорогами, мостами рунічні написи передавали інформацію про суспільство і географію, таким чином забезпечуючи історичну пам'ять.

Отже, скандинавські рунічні повідомлення на камені не просто написи на граніті, пісковіку... Зведені з турботою, вони виявилися

стійкими до «зубів часу». Рунічні камені – зразок матеріального втілення Епохи Вікінгів. Це унікальний носій історичної пам'яті. Вони перевершили час, географію, мову і культуру.

Скандинавські рунічні написи – символи нового дослідницького курсу у джерелознавчих розвідках, приміром щодо вивчення контактів між слов'янами і скандинавами, що визначило перспективу у подальшому вивченні обраної проблематики.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Brink Stefan. Runstenar och gamla vägar i norra Småland. Småländska kulturbilder. Om runstenar i Jönköpings län. Jan Agertz och Linnéa Varenius (Red.), 2002. S. 103–118.
2. Gabriel B. N. The Spatial Order of the Scanian Runestones. Analysing Runestones and Pathways through GIS. *Lund archaeological review*, 2015. P. 21–38.
3. Jesch Judith. Runic inscriptions and the vocabulary of land, lordship, and social power in the late Viking Age. *Settlement and lordship in Viking and early medieval Scandinavia*. Sindbæk Søren Michael & Poulsen, B (Red.), 2011. P. 31–44.
4. Kleivane Elise. Runes and Roman script. Reading Runes. *The 8th International Symposium on Runes and Runic Inscriptions*. 2014. URL: <http://www.runforum.nordiska.uu.se/readingrunes/keyword/roman-script/>.
5. Lihammer Anna. Bortom riksbildningen: människor, landskap och makt i sydöstra Skandinavien. Diss. Lund: Lunds universitet, 2007. 378 p.
6. Martin Hansson & Per Stille. Runic stones in the landscape. What does the location of runic stones reveal about Viking Age mentality and society? *Reading Runes the 8th international symposium on runes and runic inscriptions, nyköping*. Sweden, September 1–6, 2014. URL: <http://www.runforum.nordiska.uu.se/readingrunes/session/changing-monuments/>.
7. Martin Hansson. Runic stones in the landscape. Historical Archaeology. Lund University. URL: [http://portal.research.lu.se/portal/en/projects/runic-stones-in-the-landscape\(21acbffe-6462-491c-b4bb-b9c3cb7d8c90\).html](http://portal.research.lu.se/portal/en/projects/runic-stones-in-the-landscape(21acbffe-6462-491c-b4bb-b9c3cb7d8c90).html).
8. Oxford Dictionary URL: <http://www.oxforddictionaries.com> 2015.
9. Sawyer B. The Viking-age rune-stones custom and commemoration in Early Medieval Scandinavia. Oxford: University press, 2000. 269 p.
10. Tilley Christopher Y. Interpreting landscapes: geologies, topographies, identities Walnut Creek Calif: Left Coast Press, 2010. 529 p.
11. Winroth Anders. The conversion of Scandinavia: Vikings, merchants, and missionaries in the remaking of Northern Europe. New Haven: Yale University Press, 2012. 256 p.
12. Сванидзе А. А. Викинги – люди саги: жизнь и нравы. Москва: Новое литературное обозрение, 2014. 800 с.